VLEN-Nieuwsbrief

Nieuwsbrief 76 ● Jaargang 28
Nummer 1 ● Voorjaar 2016

Een gewone dwergvleermuis, zonnend in een open stootvoeg, oktober 2014. *Sunbathing common pipistrelle in a weep hole of a cavity wall. October 2014* (Ilco van Woersem; pag. 25).

In dit nummer:

De 1e bosvleermuis van Drenthe

watervleermuis gevonden onder dakpan

vale vleermuis in Meijendel

Zonnende gewone dwergvleermuizen

En meer…

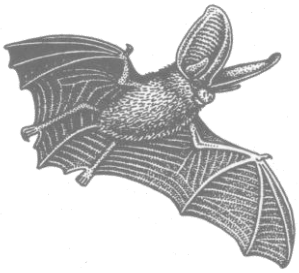

De VLEN-Nieuwsbrief is een uitgave van Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN)

VLEN-Nieuwsbrief 76 – 2016 (1)

Inhoud *Content*

3 **Vale vleermuis (*Myotis myotis*) overwintert in Meijendel**
A greater mouse-eared bat (*Myotis myotis*) hibernating in a bunker in Meijendel
Rudy van de Kuil

6 **Mitrailleursalvo's in de nacht – een ontmoeting met grootoorvleermuizen (*Plecotus auritus*)**
Machine guns at night – an encounter with brown long-eared bats (*Plecotus auritus*)
Peter van Dalen

8 **Doe mee met de Nacht van de Vleermuis 2016!**
Participate in the Dutch Bat Night!
Niels de Zwarte

11 **Bosvleermuis (*Nyctalus leisleri*): een nieuwe soort in Drenthe**
Leisler's bat (*Nyctalus leisleri*): a new species for the Dutch province Drenthe
Reinier Meijer

18 **Watervleermuizen (*Myotis daubentonii*) zijn niet strikt boombewonend**
Daubenton's bat (Myotis daubentonii) is not a strict tree dwelling species
Mark Hoksberg

21 **Kopzorgen over afnemend aantal baardvleermuizen (*Myotis mystacinus*) in de aardappelkelder op Kamp Westerbork**
Worries about the decreasing number of hibernating whiskered bats (*Myotis mystacinus*) in a cellar in Camp Westerbork
Pauline Arends

25 **Zonnende gewone dwergvleermuizen (*Pipistrellus pipistrellus*) in de vroege winter**
Sunbathing common pipistrelles (Pipistrellus pipistrellus) in early winter
Ilco van Woersem

28 **Colofon**

29 **Adressen**

Vale vleermuis (*Myotis myotis*) overwintert in Meijendel

Rudy van der Kuil

Tijdens de jaarlijks tellingen van in bunkers overwinterende vleermuizen was op 18 januari 2013 het zuidelijke deel van Meijendel aan de beurt. Tot verrassing van de tellers werd in een kleine bunker een vale vleermuis (*Myotis myotis*) in winterslaap aangetroffen. We hadden het idee hier met een toevalstreffer van doen te hebben. De vreugde was dan ook groot toen op 4 januari 2016 het dier opnieuw werd aangetroffen door Anton van Meurs, Carolien van de Graaf en ondergetekende. Het lijkt erop dat het dier sinds 2013 jaarlijks de winter doorbrengt in Meijendel.

Eerste voor Meijendel
De vondst van deze grote vleermuissoort was verrassend, omdat dit pas het tweede en derde geval voor de provincie Zuid-Holland betreft. Voor Meijendel is het zelfs een nieuwe soort. Het eerste geval voor de provincie stamt uit januari 2001. Dat dier werd aangetroffen in een bunker in Westbroekpark in Den Haag door Rudy van der Kuil en Anne Jifke Haarsma.

Zeldzaam
In Nederland komt de vale vleermuis voor in het zuiden van het land, het is de grootste vleermuissoort in Nederland. In een groot deel van Noordwest-Europa gaat de soort sterk achteruit, onder andere in Nederland en België (De Lange *et al*. 1994). In Groot-Brittannië werd de soort vanaf 1990 zelfs als uitgestorven beschouwd, maar sinds 2002 worden weer enkele overwinterende dieren aangetroffen (Dietz *et al.* 2011). De soort staat ook op de Nederlandse Rode Lijst Zoogdieren aangemerkt als 'verdwenen uit Nederland'. Helemaal weg zijn ze echter niet. Met name in Zuid-Limburg worden jaarlijks nog kleine aantallen aangetroffen (www.vleermuis.net; www.waarneming.nl). Buiten deze provincie zijn waarnemingen zeldzaam en waarnemingen in het westen van het land zijn zelfs uitzonderlijk. In Noord-Holland heeft in de jaren negentig tot twee keer toe een exemplaar overwinterd. In de zomer leeft deze soort vooral in oude beukenbossen waar ze de bodem afspeuren naar grote kevers.

Bunkers
Bunkers uit de Tweede Wereldoorlog vormen een belangrijke overwinterplaats voor vleermuizen. In Meijendel zijn watervleermuis (*Myotis daubentonii*) en meervleermuis (*Myotis dasycneme*) de algemeenste soorten, maar ook enkele andere soorten worden (vrijwel) jaarlijks vastgesteld. Vleermuizen in winterslaap worden sinds de jaren tachtig door vrijwilligers in Meijendel geteld. Sinds 1986 gebeurt dat in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring. Voor meer informatie over het netwerk en de monitoringsmethodiek zie www.netwerkecologischemonitoring.nl.

Afbeelding 1. De vale vleermuis van Meijendel. *Greater mouse-eared bat (Myotis myotis) hibernating in Meijendel, near The Hague* (Vincent van der Spek).

Literatuur

Dietz, C, O. von Helversen & D. Nill. 2011. Vleermuizen. Alle soorten van Europa en Noord-west Afrika. De Fontein/Tirion Uitgevers B.V., Utrecht.

Lange, R, P., de, Twisk, A. van Winden & A. van Diepenbeek. 1994. Zoogdieren van West-Europa. Stichting Uitgeverij Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging / de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Utrecht.

Summary

A greater mouse-eared bat (*Myotis myotis*) hibernating in a bunker in Meijendel

In the coastal dune area Meijendel, near The Hague, several species of bats hibernate in abandoned WWII bunkers. Volunteers monitor the numbers and species of these bats annually. During the 2013 edition, the first greater mouse-eared bat for the region was discovered in one of these bunkers. In subsequent years the (presumably) same individual was present again. Greater mouse-eared bats did not occur in The Netherlands, but small numbers have recently been observed Limburg, in the South-East of the country.

Contact

Rudy van der Kuil, Zoogdierenwerkgroep Zuid-Holland, rudyvanderkuil@gmail.com

veldshop.nl

Mitrailleursalvo's in de nacht – een ontmoeting met grootoorvleermuizen (*Plecotus auritus*)

Peter van Dalen

In de intensief op vleermuizen onderzochte Noordrand van Rotterdam komen zes soorten voor. Eén daarvan is de gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*) die leeft in de Schiezone, het westelijk deel van het Park Zestienhoven en in het Schiebroekse Park. De nogal mysterieuze grootoorvleermuis is lastig op te sporen omdat hij soms zonder geluid vliegt, of met geluid dat moeilijk te horen is. Daarentegen produceert hij indrukwekkende geluiden tijdens het zwermen bij de dagverblijfplaats. Over dat laatste volgt hier één van mijn belevenissen.

Oren en batdetector gespitst

Het duister van de nacht, het zachte geluid van mijn voetstappen, het geritsel van bladeren, de typische nachtgeuren van uitwasemende aarde en vegetatie en de (plotselinge) geluiden van uilen, egels, muizen, sprinkhanen en krekels geven een apart sfeertje. Mijn ogen en vooral mijn oren zijn uiterst geconcentreerd zodat vrijwel niets mij ontgaat. Regelmatig onderbreken vleermuizen met hun ritmisch getik de vertrouwde, zachte ruis van de onmisbare batdetector. Het zijn vooral dwergvleermuizen (Pipistrellus spec.) en af en toe een laatvlieger (*Eptesicus serotinus*) die passeren. Ook zijn er spitsmuizen op het apparaat te horen.

Ik nader een oude paardenkastanje en zie enkele 'bleke schimmen' rond de dikke stam cirkelen. De batdetector laat echter nauwelijks iets horen en ik zet hem daarom op 20 kilohertz, de frequentie waar de meeste sociale geluiden van vleermuizen te horen zijn. Ineens is er een kakofonie van geluid. Korte, knallende 'mitrailleursalvo's' rollen door de nacht. Het zijn de specifieke geluiden van grootoorvleermuizen die zijn teruggekeerd uit hun jachtgebieden en nu bij hun (kraam)kolonieboom rondvliegen. Naar mate de tijd vordert komen er steeds meer. Het is een indrukwekkend gezicht de grootoren voortdurend te zien zwermen rond hun kolonieboom. Er worden korte tussenlandingen tegen de stam gemaakt, nabij de toegangsspleet. Langzaam verloopt de nacht en daagt het in het oosten. In de verte hoor ik een haan kraaien als heraut van de aanbrekende dag.

Sommige vleermuizen vinden mijn aanwezigheid kennelijk interessant. Ze zijn nieuwsgierig en vliegen rakelings over mijn hoofd en scheren langs me. Ik steek mijn hand omhoog en ja hoor, ze vliegen er keurig langs. Het wordt nu echt licht, maar onder de paardenkastanje schemert het nog. Eén voor één vliegen de grootoren dan eindelijk hun dagverblijfplaats binnen. Het duurt nog een kwartier voor de laatste binnen is. De rust op mijn batdetector keert weer. Alleen de ruis is nog te horen. De nacht is voorbij en de dag heeft de regie overgenomen. Het prachtige ochtendconcert van de vogels is hiervan het bewijs.

Bij het vallen van de avond

Dezelfde dag zit ik 's avonds op een stoeltje geduldig bij de paardenkastanje te wachten op de dingen die komen gaan. Regelmatig komen dwergvleermuizen en ook een tweetal watervleermuizen (*Myotis daubentonii*) langs, maken een kort verkenningsrondje en vliegen vervolgens snel door. Maar bij de boom is het nog steeds rustig. Wel is dichtbij een egel

(*Erinaceus europaeus*) actief. Hij maakt merkwaardige zuchtende en smakkende geluiden. Dat hij mij niet als een gevaar beschouwt, blijkt wanneer hij zowat over mijn schoenen schuifelt. Pas als ik me beweeg, maakt hij vaart en verdwijnt in de kruidenlaag. Een half uur na zonsondergang wordt mijn wachten beloond en komt er beweging. De batdetector begint te 'mitrailleren'. De eerste grootoorvleermuis komt uit de boomspleet naar buiten, vliegt een kort rondje om de boom en verdwijnt vervolgens in de nacht. Zo gaat dat bijna een uur door. Een paar grootoren 'bekijken' mij nieuwsgierig alvorens in het duister te verdwijnen: "Hé, die vent van vanmorgen is er ook weer!" In totaal tel ik 26 grootoren die uit de boom vliegen.
Met een stijve nek en diverse beten van muggen (die een fantastische avond beleefden; zo'n buitenkansje krijgen ze zelden, ze zijn zelfs mijn broekspijpen binnengegaan) verlaat ik het gebied. Ik voel me een bevoorrecht mens dat ik dit alles heb mogen meemaken.

Summary

Machine guns at night – an encounter with brown long-eared bats (*Plecotus auritus*)
In a park area north of Rotterdam, The Netherlands, a roost of brown long-eared bats (Plecotus auritus) was discovered in a horse chestnut tree. The swarming bats were visually located just before sun rise, after which a batdetector was used to listen to the high vocal activity around 20 kHz. The noise produced by the batdetector resembled machine gun fire. Around dawn the bats entered the roost one by one.
The following evening the roost was visited again. Social vocal activity started a half hour after sunset, quickly followed by the first emerging bat. In total 26 emerging brown long-eared bats were counted. Emerged bats quickly disappeared into the surrounding landscape. Other bats observed in the area were a single serotine (Eptesicus serotinus), a couple of pipistrelles (Pipistrellus spec.) and two Daubenton's bats (Myotis daubentonii).

Contact
Peter van Dalen, Vogel-, vlinder- en vlinderwerkgroep Noordrand, petertje.vleermuis@gmail.com

Boer Zoekt Vleermuis

ZOOGDIER VERENIGING

Zuid-Holland

Doe mee met de Nacht van de Vleermuis 2016!

Niels de Zwarte

Afgelopen jaar was de Nacht van de Vleermuis een groot succes: op 75 locaties zijn excursies gegeven, soms voorafgegaan door een lezing of een activiteit voor kinderen. We kregen veel enthousiaste reacties! Zie voor de verdeling van excursies door het land afbeelding 1. We zouden graag dit jaar wat meer excursies in het noorden en noordoosten van het land zien. Een excursie organiseren is niet moeilijk: je kunt rond 20:30 uur verzamelen, je vertelt een groep mensen even kort iets over vleermuizen en je loopt met een batdetector een rondje door een stadspark, plassengebied of langs een bosrand. De ervaring leert dat iedere dwergvleermuis voor het publiek al een leuke ervaring is.

Dit jaar is de Nacht van de Vleermuis op 26 en 27 augustus. We willen dit weekend aangrijpen om de vleermuizen in een goed daglicht te zetten. Door het vertellen van een kort verhaal en het houden van een excursie komen vele honderden mensen in Nederland meer te weten van vleermuizen tijdens een leuke avond. Door kennis te delen, creëren we als werkgroep meer maatschappelijk draagvlak en dat zal de bescherming van vleermuizen hopelijk ten goede komen.

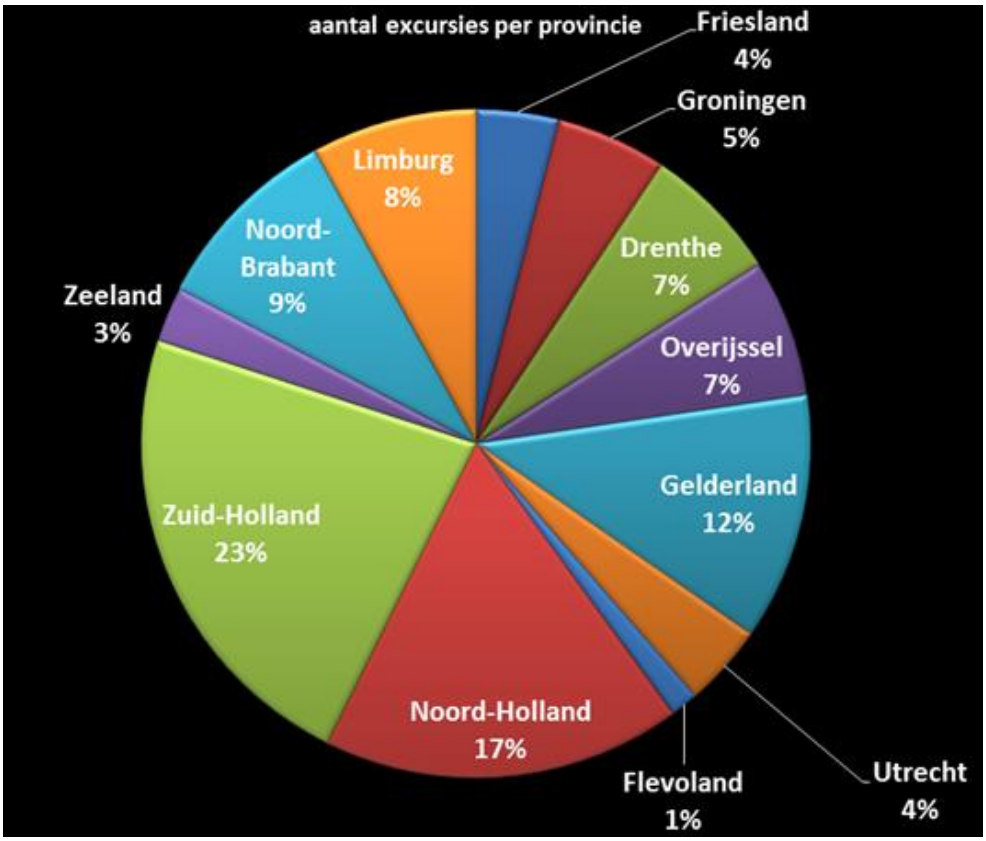

Afbeelding 1. Het aantal excursies per provincie tijdens de Nacht van de Vleermuis 2015.
Excursions per province during the Dutch Bat Night 2015.

Professionals

Met name professionele ecologen willen we oproepen om dit jaar ook mee te doen. Zie het als een stukje '*social return on investment'*: als professional word je betaald om vleermuisonderzoek te doen door gemeenten en andere partijen: dit is de mogelijkheid om de opgedane kennis vrijwillig in een avondje weer te delen met bewoners!

Meer informatie

In de komende weken zal materiaal voor PR worden verzameld en een template voor een persbericht worden gemaakt: dit willen we beschikbaar stellen voor alle excursieleiders. Ook wordt iedereen die vorig jaar een excursie gaf benaderd om er weer een te organiseren. Er zijn folders beschikbaar en kaarten van BatLife Europe om uit te delen. Als je hulp nodig hebt, neem vooral contact op via **nacht@vleermuis.net**. Via dit e-mailadres kun je ook jouw excursie doorgeven, die vervolgens in de komende maand geplaatst zal worden op **www.nachtvandevleermuis.nl**.

Afbeelding 2. Op een sfeervolle zomeravond luisteren naar passerende vleermuizen is voor veel deelnemers van de Nacht van de Vleermuis een unieke ervaring. *Listening to bats on a scenic summer evening can be a delight.*

Summary

Participate in the Dutch Bat Night!

The Dutch Bat Night 2015 was a big success: 75 excursions throughout the country were undertaken. It proves to be a wonderful way to introduce the public with bats and their ways. All volunteer and professional batworkers in The Netherlands are called to participate in the next edition. Excursions can be register by e-mail to ***nacht@vleermuis.net****.*

Contact

Niels de Zwarte, Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN), nielsdezwarte@gmail.com

ELSKEN ECOLOGIE

Elsken Ecologie is de nieuwe sponsor van de VLEN-dag 29 oktober 2016

Bosvleermuis (*Nyctalus leisleri*): een nieuwe soort in Drenthe

Reinier Meijer

Op 22 juni 2015 bracht een wagen van de Samenwerkende Dierenambulances een vleermuis bij Anja Sjoerdsma van de vleermuisopvang in Adorp. Deze was gevonden op het schoolplein in Drouwen in Drenthe (zie telmee.nl). Het was die nacht regenachtig en daardoor maar 7 graden Celsius. De vleermuis was in deplorabele toestand, maar gezond en intact. Toen dit vrouwtje vlot opknapte van een droog verblijf en meelwormen, ontstonden vragen over tot welke soort ze behoorde. Aan de hand van foto's en detailkenmerken werd door Peter Lina en Herman Limpens bevestigd dat het een bosvleermuis (*Nyctalus leisleri*) betrof.
Dat is bijzonder. Van deze soort zijn, behalve mogelijke populaties bij IJsselstein op de Veluwe (pers. med. Gerrie Abel & Daan van der Elsken) en op een landgoed in Noord-Brabant (pers. med. Peter Twisk), in Nederland eigenlijk alleen incidentele waarnemingen bekend van het grensgebied met Duitsland. Wel is in een bos bij Enschede drie jaar lang een populatie gevolgd (pers. med. Daniel Tuitert). Dat nu tijdens de kraamtijd een niet-zogend vrouwtje in Drenthe is gevonden, maakt het voor mij waarschijnlijk dat ze hoort bij een kraamkolonie in dit gebied. Zoals de soortnaam al suggereert, is het een soort die voornamelijk hooggelegen boomholten gebruikt als verblijfplaats en eigenlijk uitsluitend jaagt in het bos (Schrober & Grimmberger 1999, Skiba 2009, Dietz et al. 2011).

Afbeelding 1. Vrouwtje bosvleermuis in de vleermuisopvang. *Female Leisler's bat during rehabilitation.* 2 juli 2015 (Anja Sjoerdsma).

Determinatie

Een bosvleermuis lijkt op een wat klein aandoende rosse vleermuis (*Nyctalus noctula*). Ook in het patroon van oriëntatiegeluiden en het grote aantal sociale geluiden lijkt de soort sterk op de grotere en in Nederland veel algemenere rosse vleermuis.

Peter Lina gaf als belangrijkste onderscheidende habituskenmerken bij dit exemplaar:

- De lengte van de onderarm was 44 mm (ligt tussen 39 en 47mm conform Dietz et al. 2011);
- karakteristieke zwartbruine kleur van de basis van de rugharen die naar de punt toe roodbruin worden;
- buikvacht loopt door langs de onderzijde van de onderarm;
- lichte kleuring van driehoekige vlek in de binnenoorschelp onder de tragus (zie afbeelding 1 met linkeroor);
- de typische vorm van de snuit.

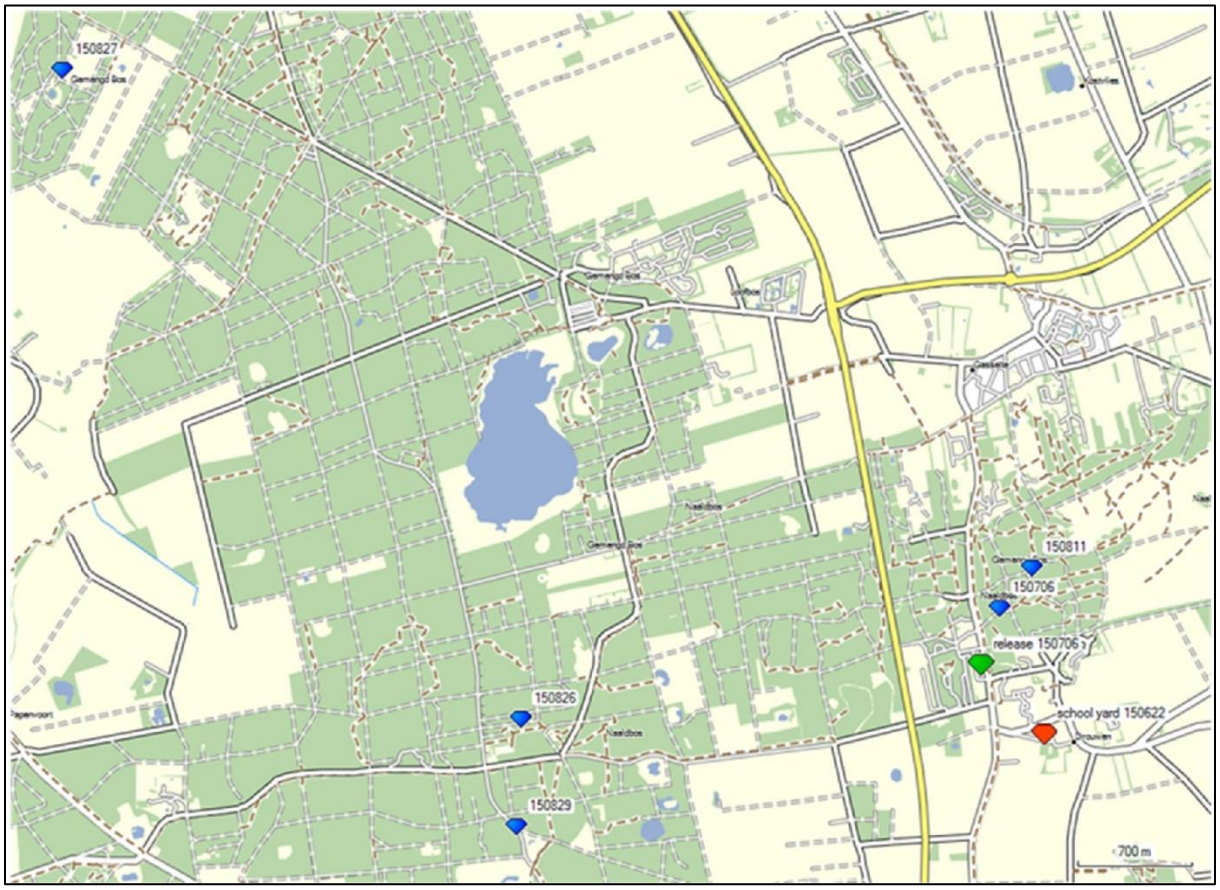

Afbeelding 2. Kaart met waarnemingen van bosvleermuizen in 2015 rond Drouwen, Gasselte en Eext met datum. *Map with observations of Leiser's bats in the province of Drenthe in 2015*.

Vrijlating en vervolgwaarnemingen
Op 6 juli is deze vleermuisdame weer losgelaten op een lege, groene parkeerplaats bij Drouwenerzand. Daarbij zijn, op verzoek van de Zoogdiervereniging, met verschillende typen vleermuisdetectoren geluidsopnamen gemaakt, zodat de soort voortaan beter in het wild kan worden herkend op basis van echolocatie. Naast een combinatie van Pettersson D240x met Edirol R09RH is hiervoor bij een bevriend adviesbureau een Pettersson D1000 geleend, en is Bob Jonge Poerink van the Fieldwork Company te hulp geschoten met een aantal BatCorders op telescoopstokken. Er zijn opnamen gemaakt in de opvang, in de hand, en bij en na het uitvliegen. Deze zijn online beschikbaar gesteld (zie Meijer 2015) en ingevoerd op waarneming.nl (zie **vled.waarneming.nl** en kijk bij de in dit artikel genoemde data).

Na het vrijlaten van de vleermuis is later die avond geluisterd langs de paden van het bosgebied van Drouwenerzand. Daarbij is opnieuw een bosvleermuis gehoord en vastgelegd. Dat maakt het mogelijk dat dit bos van het Natura 2000-gebied Drouwenerzand het leefgebied is van een kolonie bosvleermuizen. Gezien de tijd van het jaar en de vondst van een vrouwtje is het dan mogelijk een kraamkolonie. De avond van 11 augustus zijn we met een groepje van de VleD weer gaan kijken in dat bosgebied en hebben opnieuw de jachtvlucht van een aantal exemplaren opgenomen. Op 27 augustus is de soort waargenomen op het landgoed Heidehof met natuurbegraafplaats Hilligmeer. Dat is hemelsbreed ongeveer 6,5 km van het Drouwenerzand en behoort tot het aaneengesloten boscomplex. Minder verbazingwekkend was dat de soort tien minuten na zonsondergang kon worden vastgesteld bij het verkennen voor de excursie voor 'De Nacht van de Vleermuis' (NvdV) bij het Boomkroonpad. Dat ligt hemelsbreed minder dan twee kilometer van het Drouwenerzand. Tijdens de NvdV dook de soort daar opnieuw op, tussen uitvliegende watervleermuizen (*Myotis daubentonii*) en 10 minuten na zonsondergang.
Later bleek dat bij een koloniebomonderzoek op het landgoed De Braak in Paterswolde op 26 juni een niet direct te determineren opname was gemaakt van een vleermuis met een sociale roep. Deze kon nu alsnog worden toegeschreven aan dezelfde soort; bosvleermuis.

Leefgebied
In Duitsland is de bosvleermuis een soort van loofbos, die vanaf 10 minuten na zonsondergang op nachtvlinders jaagt tussen de boomtoppen. Dat lijkt een tegenspraak, want de meeste nachtvlinders zijn pas een uur later actief. In Groot-Brittannië en Ierland benut de soort ook open water. Ze gebruiken boomholten bij voorkeur rond 20 meter hoog, maar geen voormalige spechtenholten (Bialowieza) en blijven voor foerageervluchten in de buurt van de verblijfplaats op niet meer dan tot 10 kilometer van hun basis (Schrober & Grimmberger 1999, Skiba 2009, Dietz et al. 2011). Het blijft altijd oppassen met dat soort buitenlandse criteria in de Nederlandse situatie, maar we moeten ergens beginnen.
Op basis van bovenstaande waarnemingen lijkt het er op dat de soort minder zeldzaam is in Drenthe dan op basis van bestaande gegevens (afbeelding 3) kan worden geconcludeerd.

Dat zou deels te maken kunnen hebben met het uitbreiden van het verspreidingsgebied vanuit Duitsland. Het is mogelijk ook het gevolg van de gestage uitbreiding van oudere bossen en grotere boscomplexen. Immers als hooggelegen natuurlijke boomholten vereist zijn en spechtengaten niet voldoen, heb je veel oude loofbomen nodig, om een aantal met hoge natuurlijke holten te krijgen. Verder heeft een obligaat aan bos gebonden soort natuurlijk grotere boscomplexen rond die paar geschikte bomen nodig. Zowel de landgoederenzone van Paterswolde, als de bossen die in de eerste helft van de vorige eeuw zijn aangelegd om zandverstuivingen rond de Hondsrug te bedwingen, voldoen daar wat betreft omvang aan (Versfelt & Schroor 2001, 2005, Grote Historische Atlas van Nederland 1990, Grote Historische Atlas Drenthe 2006).

Afbeelding 3. Kaartje uurhokwaarnemingen sinds 2000 van telmee.nl met de vondst van 22 juni 2015 (rode cirkel). *Observations of Leisler's bats in The Netherlands since 2000. The record of 22 June 2015 is marked red* (NDFF).

Geluidsherkenning

Daarnaast denk ik dat er ook een waarnemerseffect optreedt. Eind 2013 heb ik in een artikel proberen aan te geven dat tweekleurige vleermuis (*Vespertilio murinus*) makkelijk over het hoofd wordt gezien, als je denkt laatvlieger (*Eptesicus serotinus*) en rosse vleermuis aan het heterodyne-geluid te herkennen (Meijer 2013). Helaas moet ik vertellen dat die verwarring nog groter is. Ook bosvleermuis is slechts op de details van het sonogram van dit eerder vermelde drietal te onderscheiden en zelfs verwarring met de dwergvleermuizen sluit ik niet uit.

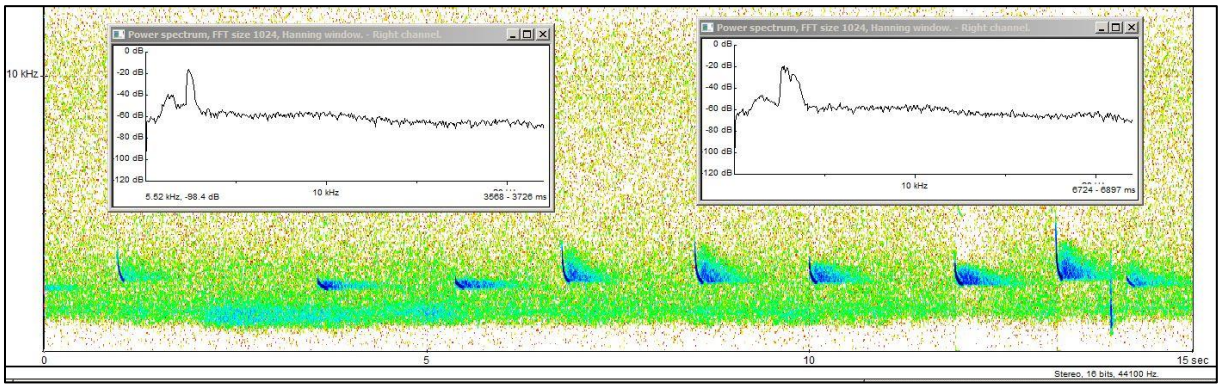

Afbeelding 4. Sonogram met tijdverlenging 10x van vrouwtje bosvleermuis in grote open ruimte tussen houtsingels, met spectra 2de en 4de puls. *Sonogram with time expansion 10x of a female Leisler's bat in large open space between woodrows, including power spectrums of the 2nd and 4th pulse* (Drouwenerzand, 6 juli 2015, 22:44 uur).

Om met de overeenkomst met rosse vleermuis en tweekleurige vleermuis te beginnen: bosvleermuis heeft op basis van de opnamen rond Drouwen lange (15 tot 20 msec) vrijwel eentonige pulsen tussen 24,5 kHz tot 21,7 kHz. Vaker dan bij de rosse vleermuis maakt de bosvleermuis een rijtje van dat soort pulsen op dezelfde toonhoogte, waarna de QCF met stapjes van 1,0 tot 1,5 kHz wordt verhoogt via bootvormige tot kommavormige of hockey-sticks (op het sonogram), ofwel met een startfrequentie van rond de 50 kHz. Ook eentonig laag met een enkele puls tussendoor van 25,6 of 27,8 of 29,0 kHz komt voor. Het tweetonige van rosse en tweekleurige vleermuizen is in de opnames gemaakt rond Drouwen vrijwel nooit te horen, en onder 22,0 kHz komt de bosvleermuis niet met oriëntatieroepen. Kennelijk wordt verwarring voor de vleermuis zelf voorkomen door het eentonige af te wisselen met een puls die net even 10 of 20 kHz hoger inzet. Dan zou je afgaande op een enkele puls aan laatvlieger kunnen denken. Echt eentonige pulsen gebruikt laatvlieger niet. De afstand tussen de pulsen is bij de laatvlieger vaak kleiner (0,1 tot 0,2 sec) dan bij rosse vleermuis, maar nadert de 0,3 sec van tweekleurige vleermuis en kan ook tot meer dan halve seconde oplopen. Onregelmatig dus.
Daarmee komen we trouwens bij een onderscheidend kenmerk: bosvleermuis kan net als gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*) en meervleermuis (*Myotis dasycneme*) in open of bekend gebied zich heel goed stil houden. Dan roept hij niet gedurende een paar honderd milliseconden. In combinatie met de voorkeur voor nachtvlinders laat zich dit misschien

verklaren als een voorzorgsmaatregel bij vlinders die ultrasoon geluid kunnen horen. Als gevolg van die stiltes maakt de soort treintjes van drie tot zeven snelle en relatief breed spectrumpulsen (zie afbeelding 5). Ook dat klinkt onregelmatig.

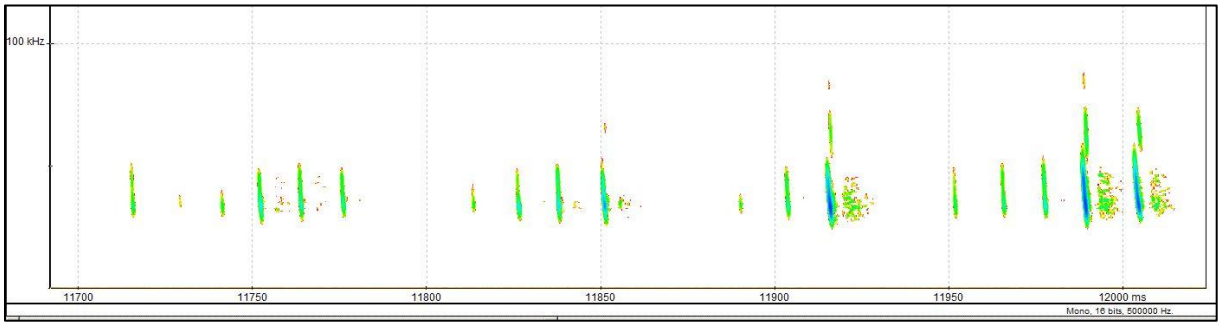

Afbeelding 5. Sonogram van vrouwtje bosvleermuis, jagend langs houtsingels. *Sonogram of a female Leisler's bat foraging along woodrows* (Drouwenerzand, 6 juli 2015).

In het bos gaat het geluid lijken op dat van dwergvleermuizen. Met pulsen om de tiende seconde die beginnen boven 74,0 kHz en aflopen tot 24,5 kHz en het luidst klinken (QCF) bij 33,4 kHz. Dan moet je goed luisteren om er geen ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii*) van te maken. Al zou laatvlieger of tweekleurige vleermuis ook goed kunnen. De typische eindfrequentie van 24,5 kHz en de rest van de opname waarin het weer eentonig tussen 22,0 en 25,0 kHz wordt, maakt de soort bosvleermuis herkenbaar.

Conclusie

Opnamen maken, wat geluk hebben en heel goed naar sonogrammen kijken dus, als je vleermuizen onderzoekt in een ouder boscomplex. We hebben in Nederland zeker vier soorten vleermuis rondvliegen die wat betreft geluid soms sterk op elkaar kunnen lijken. De automatische soortherkenning dacht dan ook aan rosse of tweekleurige vleermuis bij de opnamen van de wegvliegende bosvleermuis. Zo blijft er ook bij alle automatisering toch wat voor ons te doen.

Literatuur

Dietz, C., O. von Helversen & D. Nill. 2011. Vleermuizen, Alle soorten van Europa en Noordwest-Afrika, Tirion Uitgevers BV Utrecht - Zoogdiervereniging Nijmegen.

Grote Historische Atlas Drenthe, 2006. Uitgeverij Nieuwland, Tilburg

Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000, 2 Noord-Nederland 1851-1855. 1990. Groningen.

Schrober, W. & E. Grimmberger. 1999. Gids van de Vleermuizen van Europa, Azoren en Canarische Eilanden, Tirion.

Meijer, R.G. 2013. Herkennen van tweekleurige vleermuis, vooral ten opzichte van laatvlieger en rosse vleermuis. VLEN-Nieuwsbrief 71: 24-28.

Meijer,R.G.2015. Gedeelde bestanden. https://mail.ziggo.nl/publications/infostore/795767/Bosvleermuis?secret=e58adocf6b32ffc8812c3a305a646fa9

Skiba, R. 2009. Europaische Fledermause, Die Neu Brehm-Bucherei, Hohenwarsleben

Versfelt, H.J., M. Schroor. 2005. De atlas van Huguenin 1819-1829. Heveskes Uitgevers, Groningen.

Versfelt, H.J., M. Schroor. 2001. De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust 1811-1813. Heveskes Uitgevers, Groningen.

Zoogdiervereniging VZZ. 2009. Grenswaarden echolocatie van Europese vleermuizen (tabel), Arnhem.

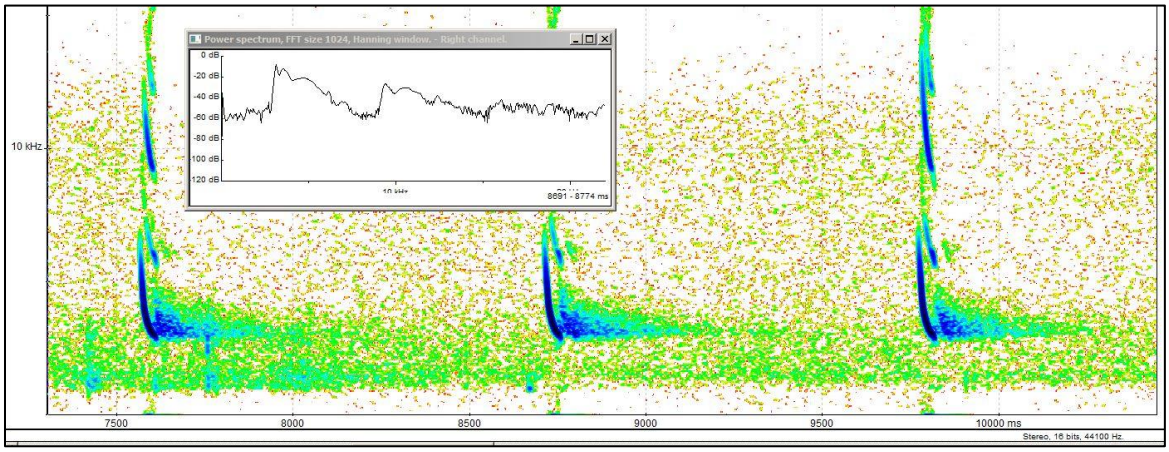

Afbeelding 6. Sonogram met tijdverlenging 10x van een voorbij vliegende bosvleermuis in bos, met een power spectrum van de 2de puls. *Sonogram with time expansion 10x of a passing Leisler's bat in a forest, with power spectrum of 2nd pulse* (Drouwenerzand, 6 juli 2015, 23:59 uur).

Summary

Leisler's bat (*Nyctalus leisleri*): a new species for the Dutch province Drenthe.
On June 22, 2015 a female non-lactating Leisler's bat (Nyctalus leisleri) was found at a schoolyard of the small village of Drouwen. After a short stay at a bat rehabilitation site she made a full recovery and was released at a car parking next to the deciduous and mixed forest nearby Drouwen on 6 July. During the release sound recordings were made with a variety of bat detectors. With those references the species was recognized that summer at several places in the province of Drenthe. There are clues that a colony of the species is resident in the woods of the Natura 2000 area Drouwenerzand. Although the species was previously found in the border region with Germany and a handful locations elsewhere in the Netherlands, this is a newly arrived species in the northern half of the Netherlands.

Contact

Reinier Meijer, Proco Vleermuiswerkgroep Drenthe, vled@zoogdiervereniging.nl

Watervleermuizen (*Myotis daubentonii*) zijn niet strikt boombewonend

Mark Hoksberg

Op 9 november 2015 verscheen op Natuurbericht.nl een buitengewoon interessant bericht over het onderzoek naar vleermuizen op kerkzolders van Blokland & Prescher (2015). Bij dat onderzoek hebben zij watervleermuizen (*Myotis daubentonii*) aangetroffen in ruim dertig kerken, terwijl de soort veelal juist bekend staat als boombewoner (o.a. Dietz *et al*. 2011). Geopperd wordt dat de ongewone huisvesting te maken heeft met een gebrek aan geschikte boomholten in het kale Friese zeekleilandschap.
Nog geen twee weken later checkte ik in Giethoorn een voor sloop bestemde woning op aanwezigheid van vleermuizen en ander beschermde dieren. Al snel trof ik grote en kleine vleermuiskeutels aan op de gevel. Ik dacht in eerste instantie aan laatvlieger (*Eptesicus serotinus*) en dwergvleermuis (*Pipistrellus* spec.). Toen ik een dakpan wilde lichten om te kijken of er ook keutels in het dakbeschot lagen moest ik een loodslab optillen. Daarachter lag een dode vleermuis; in verdroogde staat. De huid was grotendeels vergaan, de vacht deels ook maar de botten waren allemaal intact en onderling verbonden.

Tabel 1. Maten in milimeters van de in dit artikel beschreven watervleermuis. *Measurements (mm.) of described Daubentons's bat (Myotis daubentonii).*

Onderarm *Forearm*	37
Vijfde vinger *Fifth digit*	45
Derde vinger *Third digit*	53
Schedellengte CBL *Condylobasal length*	13,5
Lengte kiezenrij C-M^3 *Upper canine to third molar*	5,0

Determinatie

Als je in een gebouw in Giethoorn een kleine vleermuis zou aantreffen, ligt wat mij betreft een ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii*) of gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*) het meest voor de hand, maar ook bijna iedere dorp heeft haar eigen kraamkolonie meervleermuizen (*Myotis dasycneme*) die meerdere huizen per dorp gebruikt (Haarsma en Tuitert 2009). Ik heb het dier meegenomen ter determinatie. Met behulp van een binoculair, beschikbare vleermuisliteratuur (Niethammer & Krapp 2001, Twisk *et al.* 2010, Jenrich *et al.* 2012) en de Facebookgroep 'Vleermuizen', stelden we vast dat het hier toch echt om een watervleermuis ging. Het geslacht kon niet bepaald worden. Het dier is gedetermineerd op basis van de onderarmmaat, de opvallend grote voeten en de gebitssamenstelling (Tabellen 1 en 2). Vleermuizen zijn aan de hand van de schedel goed te determineren, al is het wel een priegelwerk. Als je resten vindt op zolders of in braakballen is het zeer de moeite waard om het eens te proberen.

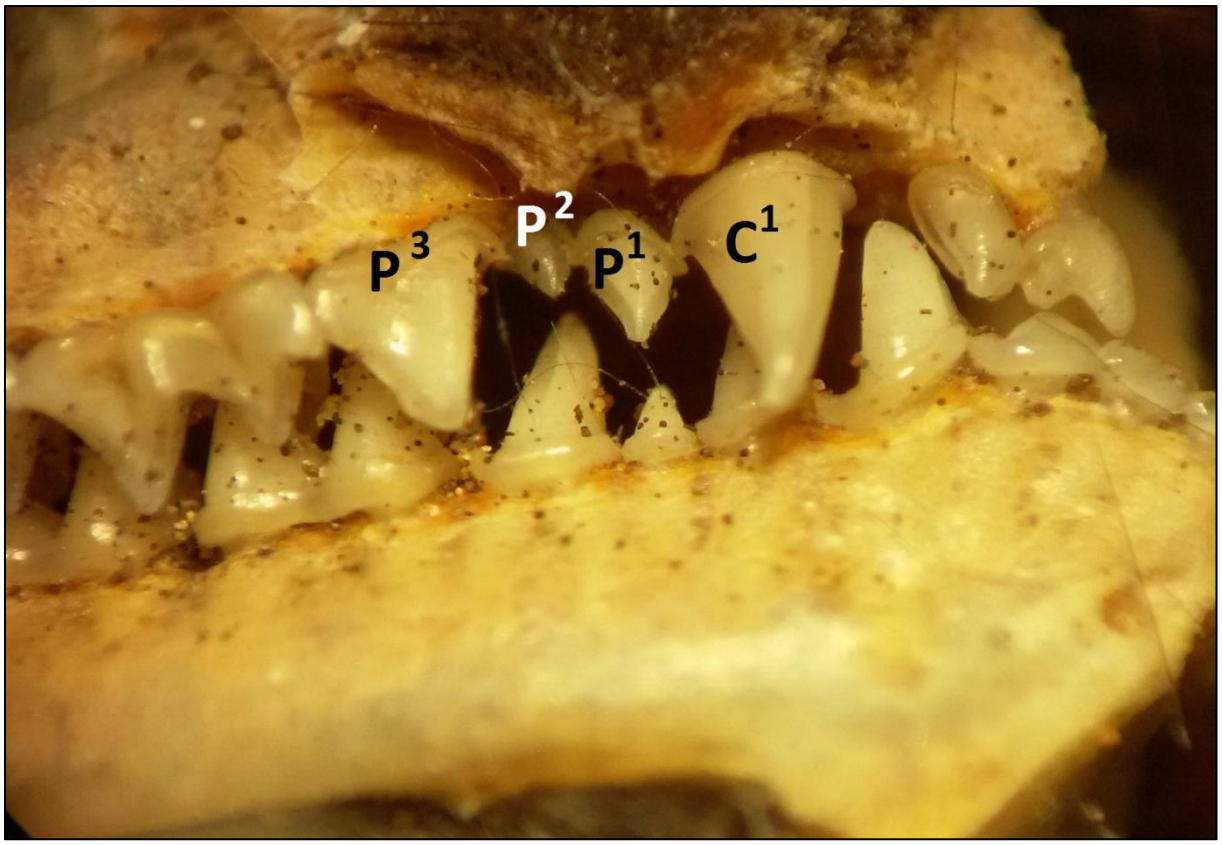

Afbeelding 1. Detail van de tanden van de aangetroffen watervleermuis. Achter de hoektand C1 volgt een grote premolaar P1 en daarna een kleinere P2. Bij dwergvleermuizen is dit andersom. Op basis van de onderarmmaat en de knobbels op de molaren (protoconulli, niet afgebeeld) is vastgesteld welk lid van de myotis-familie het betrof.

Tabel 2. De gebitsformule van de in de tekst beschreven watervleermuis (aantal tanden). The d*ental formula of described Daubentons's bat Myotis daubentonii*

	Bovenkaak *Upper jaw*	Onderkaak *Lower jaw*
Snijtanden *Incisors*	2	3
Hoektanden *Canines*	1	1
Valse kiezen *Premolars*	3	3
Kiezen *Molars*	3	3

Verblijfplaatsen van watervleermuis in woningen en andere gebouwen

In Friesland zagen Blokland & Prescher (2015) een duidelijk verband tussen bewoning van kerken door watervleermuis en het gebrek aan boomholten/bossen. In de veenstreken en hogere zandgronden van Friesland werden juist geen watervleermuizen in kerken gevonden, volgens de onderzoekers vermoedelijk omdat hier voldoende geschikte bomen met holten beschikbaar zijn. Ook hier in Giethoorn kunnen ze dus in gebouwen verblijven, maar de situatie is anders dan bij de resultaten van Blokland & Prescher. In en nabij Giethoorn zijn geen echt oude bossen aanwezig, maar in de vaste grond in de dorpen en rond eendenkooien staan toch forse bomen (mededeling Jeroen Bredenbeek) waarin gezien de leeftijd boomholten zullen zijn ontstaan. In de broekbossen in de Wieden is de grote bonte specht (*Dendrocopos major*) bovendien een algemene broedvogel die jaarlijks voor nieuwe boomholten zorgt. Naar mijn mening zal er rond Giethoorn geen tekort aan boomholten zijn.

Bovendien gaat het om een verblijfplaats van een solitair dier en niet om een kraamgroep. Solitaire dieren en dieren buiten de voortplantingstijd stellen veel minder specifieke eisen aan het microklimaat van hun verblijfplaatsen. Het moet voor een solitaire watervleermuis dus geen onoverkomelijk probleem zijn om een geschikte boomholte te vinden. Misschien zijn solitaire verblijfplaatsen van watervleermuizen in gebouwen gewoner dan we denken. Solitaire dieren hoeven niet de hele nacht op pad en kunnen vroeg terugkeren (Dietz & Kalko 2007). Bovendien kunnen ze worden gemist doordat ze bij het zwermen (alvorens in te vliegen) voor dwergvleermuizen versleten kunnen worden. Als vleermuizen invliegen, vertonen de meeste soorten immers min of meer dezelfde steile pulsen en het formaat is niet buitengewoon afwijkend.
De woning in kwestie moet de komende zomer nader op vleermuizen worden onderzocht. Een gewaarschuwd mens telt voor twee, dus wellicht komen er dan nog meer watervleermuizen aan het licht. In dat geval zal ik jullie inlichten.

Literatuur

Blokland, S., J.A. Prescher, 2015. Vleermuizen in Friese Kerken. Afstudeerrapport 2015.22. Bureau van de Zoogdiervereniging, Nijmegen

Dietz C., O. von Helversen & D. Nill, 2011. Vleermuizen. Alle soorten van Europa en Noordwest-Afrika.

Dietz, M. & E.K.V. Kalko, 2007. Reproduction affects flight activity in female and male Daubenton's bats, *Myotis daubentoni*. Can Journal of Zoology 88(12): 1192-1201.

Haarsma A.-J. & D. Tuitert, 2009. An overview and evaluation of methodologies for locating the summer roosts of pond bats (*Myotis dasycneme*) in the Netherlands. Lutra 52 (1): 47-64.

Jenrich, J., P.W. Löhr, F. Müller & H. Vierhaus. 2012. Fledermäuse - Bestimmungsschlüssel anhand von Schädelmerkmalen.

Niethammer J. & F. Krapp (eds.). 2001. Handbuch der Säugetiere Europas. Band 4: Fledertiere. Teil I: Chiroptera I. Rhinolophidae, Vespertilionidae. AULA-Verlag, Wiebelsheim.

Twisk, P., A. Diepenbeek en J.P. Bekker, 2010. Veldgids Europese zoogdieren. KNNV-uitgeverij & VZZ.

Dankwoord

Met dank aan André de Baerdemaeker, Jeroen Bredenbeek, René Janssen en Daniël Tuitert.

Summary

Daubenton's bat (*Myotis daubentonii*) is not a strictly tree dwelling species

A small mummified bat was found during the inspection of a tiled roof on a (to be demolished) house in Giethoorn, The Netherlands. The specimen was collected for identification and photographs. Measurements of skeletal parts and the dental formula identified it as a Daubenton's bat (*Myotis daubentonii*). This species is considered a strict tree dweller in the Dutch landscape and roosts in building are rare. Recently however, over thirty colonies have been found in Friesland in churches, almost exclusively in areas with scarcity of suitable tree roosts. In this particular case, such scarcity is not probable as there are many woodpecker cavities in the marshy woodlands and duck decoys surrounding Giethoorn. Additional bat surveys will be undertaken in the summer of 2016.

Contact

Mark Hoksberg, Ecogroen BV, M.Hoksberg@ecogroen.nl

Kopzorgen over afnemend aantal baardvleermuizen (*Myotis* mystacinus) in de aardappelkelder op Kamp Westerbork

Pauline Arends

De overwinterende vleermuizen in de aardappelkelder op Kamp Westerbork worden jaarlijks geteld. Het is een inventarisatie die we al vanaf 1987 met medewerking van de Vleermuiswerkgroep Drenthe in januari uitvoeren. Daarbij rijzen sindkort zorgen over de afname van met name het aantal baardvleermuizen (*Myotis mystacinus*).

Afbeelding 1. Vrijwilligers tellen de vleermuizen in de aardappelkelder in Kamp Westerbork. *Volunteers counting hibernating bats in the cellar of camp Westerbork*.

Aardappelkelder

Met de bouw van de aardappelkelder is in 1942 begonnen, het was en is één van de weinige stenen gebouwen in het kamp. Tijdens de oorlog werd hier meer dan 3,5 miljoen kilo voedsel opgeslagen. Tegelijk kon de aardappelkelder zo'n 40.000 kilo aardappelen herbergen. Na de Tweede Wereldoorlog is het gebouw af en toe gebruikt voor opslag van zaden en boompjes (plantsoen). Inmiddels is de aardappelkelder een Rijksmonument.
In 1987 werden er enkele overwinterende vleermuizen in de aardappelkelder aangetroffen. Vervolgens is de kelder, in samenwerking met het Herinneringscentrum, speciaal voor vleermuizen aangepast (Nooren 2011). Landelijk gezien is de kelder één van de belangrijk-

ste overwinteringsplaatsen voor vleermuizen geworden. Vooral baardvleermuizen namen jaarlijks met 20% toe: van 10 exemplaren in 1987 tot 1.006 in 2012. Er is ruimte genoeg voor de dieren; de verwachting was dat de stijgende trend zich zou voortzetten.
Andere in de aardappelkelder verblijvende soorten zijn franjestaart (*Myotis nattereri*), watervleermuis (*Myotis daubentonii*) en gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*). In 2007 is hier met mistnetten onderzocht of ook de brandt's vleermuis (*Myotis brandtii*) in de kelder verbleef, maar deze werd niet aangetroffen (Dekker & Limpens 2007).

Afname
Onverwacht en in slechts enkele jaren heeft een enorme afname van het aantal overwinterende baarvleermuizen plaatsgevonden. In 2015 zijn er slechts 255 geteld. De oorzaak is onbekend. We weten het gewoon niet en dat leidt tot kopzorgen bij mezelf en bij de andere vleermuisonderzoekers. Daarom is deze winter begonnen met het plaatsen van dataloggers die de temperatuur en de vochtigheid meten. Het kan een heel natuurlijk verschijnsel zijn waardoor de vleermuizen wegblijven, bijvoorbeeld de zachtere winters. Of de vleermuizen hebben elders een onderkomen gevonden. Maar dit zijn veronderstellingen en daarom is aanvullend deskundig onderzoek zeer gewenst.

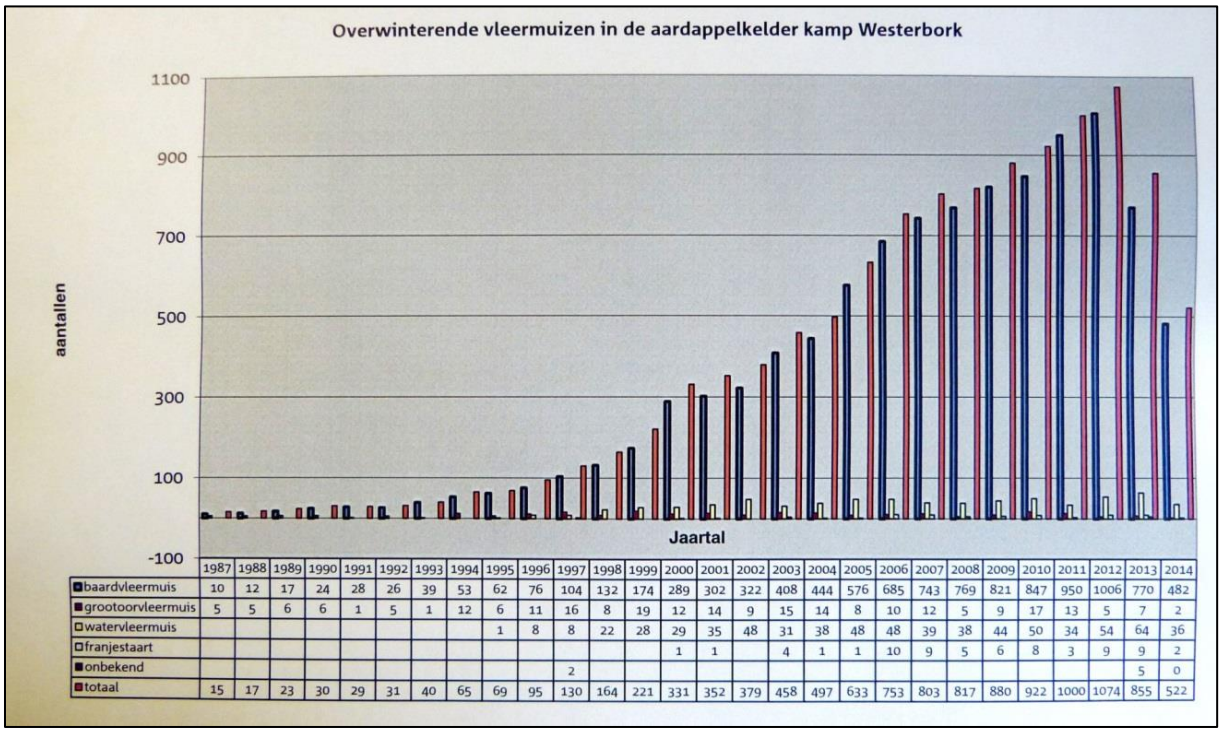

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
baardvleermuis	10	12	17	24	28	26	39	53	62	76	104	132	174	289	302	322	408	444	576	685	743	769	821	847	950	1006	770	482
grootoorvleermuis	5	5	6	6	1	5	1	12	6	11	16	8	19	12	14	9	15	14	8	10	12	5	9	17	13	5	7	2
watervleermuis									1	8	8	22	28	29	35	48	31	38	48	48	39	38	44	50	34	54	64	36
franjestaart														1	1		4	1	1	10	9	5	6	8	3	9	9	2
onbekend											2																5	0
totaal	15	17	23	30	29	31	40	65	69	95	130	164	221	331	352	379	458	497	633	753	803	817	880	922	1000	1074	855	522

Figuur 1. Telresultaten van overwinterende vleermuizen in de aardappelkelder van Kamp Westerbork tussen 1987-2014. Numbers of bats hibernating in 1987-2014 in the cellar of Camp Westerbork.

Granaatbunker
Waar het goed gaat met overwinterende vleermuizen in het Hart van Drenthe is de zogenaamde granaatbunker, een stenen gebouwtje midden in de boswachterij Hooghalen. In het verleden werd dit naoorlogse gebouwtje alleen gebruikt door jagers om materiaal in op te slaan. Ik had er al eens in rondgekeken en bedacht dat het met enkele maatregelen eenvoudig was in te richten als overwinteringsplek voor vleermuizen. Zo gezegd, zo gedaan en een paar jaar geleden werden de aanpassingen gemaakt. Het dak werd verstevigd met platen en afgedekt met een laagje zand. De ramen, die er al niet meer in zaten, werden

dichtgemetseld op drie toegangsspleten na. Tegen de muren werd een laag plagsel gestort en… vleermuisklaar was het gebouwtje.

De eerste winter na de inrichting overwinterden er drie baardvleermuizen. Nu, zes jaar later hebben we 38 vleermuizen geteld, waaronder ook grootoorvleermuizen en watervleermuizen. Ook roesjes (*Scoliopteryx libatrix*) maken graag gebruik van deze nieuwe locatie om te overwinteren. Deze nachtvlinders staan erom bekend dat ze graag in dezelfde ruimtes als vleermuizen overwinteren (Veling 2012). De deur klemt, het dak lekt, de wanden zijn vochtig en het pleister laat los en de vloer hobbelt. Voor ons mensen is er echt niet te wonen, maar de vleermuizen zijn er dolgelukkig. Een mooi succes: zo krijgt een vervallen bouwwerk een goede bestemming.

Afbeelding 1. Een baardvleermuis in winterslaap in de granaatbunker. *Hibernating whiskered bat in a bunker in a forested area in Drenthe* (Staatsbosbeheer).

Literatuur

Dekker, J.J.A. & H.J.G.A. Limpens. 2007. Inhaalslag verspreidingsonderzoek Nederlandse zoogdieren VONZ 2006. VZZ rapportnummer 2007.24.

Nooren, M.J. 2011. Uit de gebieden van Staatsbosbeheer. De Levende Natuur 122(3): 126.

Veling, K. 2012. Vleermuistellers tellen vlinders. Natuurbericht 5 januari 2012. naturetoday.com

Summary

Worries about the decreasing number of hibernating whiskered bats (*Myotis mystacinus*) in a cellar in Camp Westerbork

The number of hibernating bats in a cellar in the former prison camp Westerbork have been counted since 1987. Four species inhabit the cellar: Myotis mystacinus, Myotis daubentonii, Myotis natteri and Plecotus auritus. After a strong growth in the numbers of whiskered bats and brown long-eared bats, a sudden decline was found from 2012 onwards. It is unclear if there is any reason for concern. No apparent cause for this decline has been found so far. Possibly some of the bats have found another suitable location for hibernation. An old bunker in a forest in Drenthe was modified to serve as a hibernation location for bats. Both whiskered bats and daubenton's bats have taken residence, alongside with moths like the herald (Scoliopteryx libatrix).

Contact
Pauline Arends, Staatsbosbeheer, P.Arends@staatsbosbeheer.nl

APODEMUS
field equipment

✓ Kostenloos leen batdetector bij defect binnen 3 jaar.
✓ Veel producten op voorraad.
✓ Gratis verzending binnen Europa.
✓ Verzending binnen enkele dagen (bij spoed dezelfde dag).

batdetectors, opname apparaten, zaklampen, hoofdlampen, analyse software, veerunsters, jack-plug kabels en oplaadbare batterijen

www.apodemus.eu

Zonnende gewone dwergvleermuizen (*Pipistrellus pipistrellus*) in de vroege winter

Ilco van Woersem

Op een voormalig militair terrein ergens in het land, huizen in tal van gebouwen gewone dwergvleermuizen (*Pipistrellus pipistrellus*). De dieren hebben hun verblijfplaatsen in regenpijpconstructies, achter boeidelen, in een schoorsteen, achter loshangende gevelbekleding, maar vooral in spouwmuren. Ze komen deze spouwmuren op verschillende manieren binnen: via luchtkokers, ventilatiespleten, onderaf via raamkozijnen en bovenaf via daktrims, maar de meeste kruipen via open stootvoegen in de spouwmuur.

Afbeelding 1. Enkele open gefreesde stootvoegen (14 mm.) en een lintvoeg (horizontaal) in spouwmuur, aangebracht om vleermuizen toegang tot de muur te verschaffen. *Custom made weep holes in a cavity wall, allowing access for pipistrelles* (Ilco van Woersem).

Open stootvoegen

In 2012 zijn in twee grote, lage gebouwen (van één bouwlaag) stootvoegen met een breedte van minstens 14 mm. uitgefreesd, speciaal voor gewone dwergvleermuizen. In de zomer van 2014 bleek, tijdens onze inventarisaties naar het gebruik van de gebouwen door vleermuizen, dat verschillende in 2012 uitgefreesde stootvoegen door gewone dwergvleermuizen bij het uitvliegen en inkruipen werden gebruikt. Op 11 juni 2015 vlogen er minimaal 8 gewone dwergvleermuizen uit deze stootvoegen. Het middernachtelijk "winterverblijfplaatsindicerend zwermgedrag" in juli – augustus is in de nachten van 24 - 25 juli, 30 - 31 juli en 21 - 22 augustus 2014 bij deze gebouwen conform het vleermuisprotocol (Vleermuisvakberaad 2013) onderzocht, maar niet waargenomen.

Zonnen

Al eerder zag ik dat in oktober gewone dwergvleermuizen graag zonnen in stootvoegen bij hun (winter)verblijfplaatsen in spouwmuren. Op 18 oktober 2014, bij een heerlijk zonnetje op een warme dag (20 graden C), speurde ik 's middags alle gebouwen met geschikte stootvoegen op zonnende vleermuizen af. En inderdaad, in liefst acht stootvoegen, verspreid over twee gebouwen, hingen dwergvleermuisjes te zonnen!
Gezien de datum (tweede helft oktober) is het zeer waarschijnlijk dat de gewone dwergvleermuizen in deze spouwmuren overwinteren.

Afbeelding 1. Een gewone dwergvleermuis, zonnend in een open stootvoeg op een voormalig militair complex, oktober 2014. *Sunbathing common pipistrelle in a weep hole of a cavity wall. Former military complex in The Netherlands. October 2014* (I. van Woersem).

Conclusie

In twee gebouwen, waar geen middernachtelijk winterverblijfplaats indicerend zwermgedrag werd vastgesteld, zag ik toch zonnende overwinterende gewone dwergvleermuizen. Het op warme, zonnige dagen in oktober afspeuren van stootvoegen in bezonde muren is waarschijnlijk een bruikbare methode om de aanwezigheid van gewone dwergvleermuizen bij hun winterverblijfplaatsen vast te stellen.

Noot van de redactie

Voor wie meer wil weten van vleermuizen op defensieterreinen, is het rapport van de Vleermuiswerkgroep Defensieterreinen (Bongers 2012) een aanrader. Het is te downloaden op vleermuis.net.

Literatuur

Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus, Zoogdiervereniging en Gegevensautoriteit Natuur, Vleermuisprotocol 2013, 27 maart 2013. www.gegevensautoriteitnatuur.nl en www.netwerkgroenebureaus.nl

Bongers, F. (red.) 2012. Zestig jaar vleermuisonderzoek en -bescherming op defensieterrei-nen 1951-2011. Commando Dienstencentra, Ministerie van Defensie.

Summary

Sunbathing common pipistrelles (*Pipistrellus* pipistrellus) in early winter
On a former military complex in The Netherlands (undisclosed locality) numerous common pipistrelles were found roosting in several buildings. Most individuals were found in cavity walls, which they entered or exited through weep holes. On 18 October 2014 at least eight sunbathing common pipistrelles could be seen in or just outside weep holes. Scanning cavity walls on sunny days in early winter could be an alternative method to find hibernation sites of common pipistrelles.

Contact
Ilco van Woersem, hadjo.woersem@wxs.nl

Colofon

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN)

ISSN 0928-3587

Redactie: André de Baerdemaeker, Maarten Breedveld, Carolien van der Graaf.

De redactie houdt zich niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Wel houdt de redactie zich het recht voor artikelen in te korten, te redigeren en voor personen of groepen kwetsende artikelen niet te plaatsen.

Bijdragen in de VLEN Nieuwsbrief gaan over vleermuizen, vleermuisbescherming, (lopend) onderzoek, ervaringen van vleermuiswerkers en aanverwante zaken, bij voorkeur in de Nederlandse context.

Artikelen insturen:
Bijdragen hebben een minimale lengte van 500 woorden (1 blz) en zijn maximaal 2.000 woorden lang (afwijken in overleg). Teksten digitaal aanleveren in Word. Figuren, tabellen en foto's (Excel, JPG) in origineel formaat worden in afzonderlijke bestanden meegezonden. Op verzoek stuurt de redactie u per mail uitgebreide aanwijzingen voor het insturen van bijdragen toe.

Adreswijzigingen kunnen rechtstreeks doorgegeven worden door te mailen naar:
leden@vleermuis.net.

Deadline copij volgende nummer: 15 juni 2016.

E-mail: redactie@vleermuis.net

VLEN-Nieuwsbrief is the newsletter of the Dutch Bat Workgroup (VLEN)

People from outside the Netherlands can subscribe to the Newsletter by sending an e-mail to leden@vleermuis.net to become a VLEN member. Subscriptions a free of charge.

Contributions on bats in a Dutch context are appreciated. Send your inquiries to the editor:
redactie@vleermuis.net

Deadline for the next edition: 15 June 2016

Adressen

Vleermuiswerkgroep Nederland
Voorzitter: Niels de Zwarte
nielsdezwarte@gmail.com.
Publiciteit en Ledenadministratie: Saskia Roselaar, saskiaroselaar@hotmail.com
Overige bestuursleden: Maarten Breedveld tel: 06-23072416, Anne-Jifke Haarsma tel: 06-16392155, René Janssen tel: 06-45454914.
Site: www.vleermuis.net e-mail: bestuur@vleermuis.net

Zoogdiervereniging
Radboud Universiteit, Natuurplaza (Mercator III), Toernooiveld 1, tel: 024-7410500
site: www.zoogdiervereniging.nl
Winter- en zolderttellingen: Dick Bekker, e-mail: dick.bekker@zoogdiervereniging.nl
Databankbeheerder: Martijn van Oene, e-mail: martijn.vanoene@zoogdiervereniging.nl

Provinciale Werkgroepen

Friesland: Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF)
Contactpersoon: John Melis, j.melis14@chello.nl

Groningen: Vleermuiswerkgroep Groningen
Contactpersoon: Klarissa Nienhuys, van Speykstraat 16, 9726 BL Groningen, 050-312 0741, e-mail: klnienhuys@zonnet.nl

Drenthe: Vleermuiswerkgroep Drenthe (VLED)
Provinciaal coördinator: Reinier Meijer, tel: 0592 - 372359, Zwartwatersweg 103, 9402 SM Assen, e-mail: vled@zoogdiervereniging.nl

Overijssel: ZWG- Overijssel
Secretariaat: p/a N & M Overijssel
Contactpersoon: Henk Mellema, tel: 06 42948903, Korenbloemstraat 114, 8013 XM Zwolle, e-mail: henkmellema@planet.nl

Vleermuiswerkgroep Deventer
Contactpersoon: Tom Dekker, Molenweg 69 7431BH Diepenveen, tel: 06 54623388, e-mail: tom@imd-ma.nl

Gelderland: VLEGEL
Secretaris: Tina Reilink, Boeckstaetehof 569, 6543 HC Nijmegen, 06-49758144, e-mail: secretariaat@vlegel.org
Wintertellingen: Gerhard Glas, tel. 026-4432879

Flevoland: Contactpersoon: Jeroen Reinhold, tel: 0320 - 231971, Archipel 35-44, 8224 HK Lelystad, e-mail: reinhold@landschapsbeheer.net

Noord-Holland: NOZOS
Contactpersoon: Peter van der Linden
p.vanderlinden2@chello.nl, 035-7720080
website: http://www.nozos.nl/

Vleermuiswerkgroep Noord-Holland
Contactpersoon: Carola van den Tempel, VleerNH@gmail.com. Twitter: VleerNH, Facebook: Vleermuiswerkgroep Noord Holland.

Zuid-Holland: ZWG- ZH
Contactpersoon: Kees Mostert, 015-2145073
Palamedestraat74, 2612 XS Delft, info@zwgzh.nl

Utrecht: VLEU
Contactpersoon: Eric Jansen/ Bernadette van Noort, Dorpsstraat 4 6587AX Middelaar
024-8453994, bernadette.vannoort@gmail.com
ZOogdierenwerkgroep UTrecht (ZOUT), zoogdierenutrecht@gmail.com

Noord-Brabant: VWG-NB
Contactpersoon: Frans Hijnen
Wintertellingen: Erik Korsten (erikkorsten@gmail.com)
Kastencoördinator: Henk de Wit, 073-5321664, jfgdewit@home.nl
vleermuis.brabant@planet.nl

Vleermuisstichting Noord Brabant
Contactpersoon: Ad van Poppel, tel: 013 - 4552030, Griegstraat 449, 5011 HL Tilburg

Limburg: ZWG-NHGL
Contactpersoon / monitoring: Ludy Verheggen, tel: 043 - 3641166, Lijsterbeslaan 22, 6241 AN Bunde, e-mail ludy.verheggen@vzz.nl
Wintertellingen mergelgroeven: Jos Cobben, tel: 043 - 3252776
Netwerk Klachtenafhandeling IKL: Jan Kluskens, tel: 0475 - 386430

Zeeland: ZWG- Zeeland
Contactpersoon: Nanning-Jan Honingh (tel: 0113 - 548119) Schoondijksedijk 35, 4438 AE Driewegen, e-mail: nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl